UDK 811.163.6''15''
Marko Jesenšek
Filozofska fakulteta v Mariboru

TRUBARJEVA IN KÜZMIČEVA RAZLIČICA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Ob Trubarjevi petstoletnici se ponovno odpirajo vprašanja o razvoju jezika in oblikovanju (enotne) slovenske knjižne norme. Začetki slovenskega knjižnega jezika so povezani z osrednjeslovenskim knjižnojezikovnim izročilom 16. stoletja, v 18. stoletju pa se srečamo še z vzhodnoslovenskim, ki je prav tako preraslo okvire pokrajinskosti in se je razvilo v samostojen knjižni jezik. Slovenščina je imela do sredine 19. stoletja dvojno normo – Trubar in Küzmič sta ustvarila nadnarečna jezikovna sestava, izhajajoča iz govornega in predknjižnega izročila, središčnih narečij in mestne (Trubar) oz. pokrajinske (Küzmič) govorice. Temeljno načelo njune stilistike je bila splošna razumljivost, s preseganjem narečnih posebnosti pa sta svojima jezikoma zagotovila knjižni status ter določila normo in predpis za osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik.

Trubar's 500th birth anniversary opens up many questions about the development of language and the formation of (unitary) standard Slovenian. The beginnings of standard Slovenian are linked to a 16th-century Slovenian dialect that was spoken in central Slovenia. In the 18th century there was a shift towards the dialect of eastern Slovenia, which grew out of its dialectal confinements and developed into an independent standard form. Until the middle of the 19th century the Slovenian language had two standard forms that were created by Trubar and Küzmič. Both these forms contained elements of the spoken and pre-standard language, yet Trubar was linked more with central Slovenian dialects and city language whereas Küzmič's language was more rural. At the basis of their stylistics lay the idea that everyone should understand their language. By transcending dialectal limitations both the languages of Trubar and Küzmič became standard forms, thus setting the norm for a central Slovenian and eastern Slovenian standard form of language.

Ključne besede: Primož Trubar, Števan Küzmič, osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik, prekmurski knjižni jezik, novoslovenščina

Key words: Primož Trubar, Števan Küzmič, central and eastern Slovenian standard language, Prekmurje standard language, new Slovenian

0 Primož Trubar in Števan Küzmič sta bila prva Slovenca, ki sta Kranjcem in Prekmurcem prevajala Novo zavezo v slovenščino. Trubar je to storil v 16. stoletju, ko je s prevajanjem Novega testamenta (med drugim odlomki v Katekizmih, Matejev evangelij /1555/, *Ta prvi dejl tiga novega testamenta* /1557/ in *Ta drugi dejl tiga novega testamenta* /1560/, *Noviga testamenta poslednji dejl* /1577/, *Ta celi novi testament* /1582/) normiral osrednjeslovenski knjižni jezik (kranjščino), Števan Küzmič pa je 1771 prevedel *Nouvi Zakon* in normiral vzhodnoslovenski prekmurski knjižni jezik. Pri oblikovanju dveh slovenskih knjižnih norm gre za zanimive vzporednice, ki so opazne pri oblikovanju Trubarjevega (Orožen 1996č) in Küzmičevega jezikovnega koncepta in so verjetno v določenem pogledu vplivale tudi na poenotenje slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja.

1 Novoslovenščina je bila v pomladi narodov, predvsem pa v narodnostno zelo vplivnem taborskem gibanju[1] na Slovenskem, odločitev slovenskih intelektualcev, humanistov in politikov, ki so jezikovno enotnost razumeli kot predpogoj za državotvornost Slovencev. Slovensko jezikovno vprašanje so povezali s političnim in izpostavili jezik kot najpomembnejše znamenje narodne samobitnosti ter tako uresničili Trubarjevo željo o enem, vsem razumljivem slovenskem knjižnem jeziku. Šlo je za idejo, ki so ji v drugi polovici 19. stoletja sledili Slovenci v avstrijskem in madžarskem delu monarhije. Trubarjeva in Küzmičeva slovenščina nista bili splošno sprejemljivi za vse uporabnike slovenskega jezika, zato se je šele sredi 19. stoletja s t. i. novoslovenščino prvič v zgodovini slovenskega jezika uveljavila enotna knjižna norma za vse Slovence. To je pomembno dejstvo, ki kaže, da (1) Trubar ni bil začetnik enotnega slovenskega knjižnega jezika, ampak je v 16. stoletju ponudil sprejemljivo osnovo za osrednjeslovensko knjižno normo, (2) da so se v prekmurskem prostoru zavedli (jezikovne) enotnosti s Slovenci na desni strani Mure;[2] Ivanocy je lahko tako kljub močni madžarizaciji in posledično spolitizirani ideji o (prekmurskem neslovenskem) vendskem jeziku Madžarom jasno sporočil (Vazlatok a regmul korbol. Szombathely ujsag 1900, št. 9, 4. marec):

> »Med današnjim slovenskim ljudstvom na Štajerskem in Madžarskem v preteklosti ni mogoče potegniti take mejne črte, ki bi to ljudstvo kot narod delila. To ljudstvo je eno po svojem izvoru, jeziku in rodovni značilnosti« (Škafar 2004: 28).

Po Košiču in pred Ivanocyjem je bil med Prekmurci Borovnjak edini, ki se je tega pomembnega vprašanja zavedal ter si prizadeval za poenotenje slovenske knjižne norme tudi med prekmurskimi Slovenci (Jesenšek 2008a: 168). Zavestno približevanje in zavzemanje »prekmurskega Trubarja« (Jesenšek 2008a) za novoslovenščino je spoznal tudi Anton Trstenjak, ko je obiskal Borovnjaka na Cankovi:

> »Seznanjal se je po nas z našimi razmerami. Že leta 1862. začel se je pridno naročevati na naše časopise, a kar je potreboval knjig, naročeval si jih je iz Ljubljane in Maribora. Tako se je izuril v našem književnem jeziku sam in je isto pot kazal in priporočal on prvi svojim sobratom v vsaki priliki« (Trstenjak 2006: 189).

Trstenjak je opozoril, kako pomembno delo za slovenski jezik je v tistem času opravljal Borovnjak, ki se je odločno uprl madžarski vendski teoriji o izvoru prekmurskega jezika in je zavestno spodbujal mlajše duhovnike v ogrskem delu monarhije, naj ostanejo »verni svojemu materinemu jeziku in narodnosti«:

> »Zanimivo je, da Ratkovič v svojih Pripombah ne uporablja več besede »vend nyelv« (prekmurščina), ampak »szlovén«, namreč slovenski prevod.
> Kakor je Ratkovič z dekanijskimi ocenjevalci (med katerimi je prav gotovo bil Jožef Borovnjak) skrbel za čistejšo prekmurščino, tako so tudi »ivanocyjevci« (Jožef Klekl st. in Jožef

[1] Taborska ideja zedinjene Slovenije je po novooblikarskem valu pripomogla k hitrejšemu poenotenju slovenske knjižne norme in spoznanju, da je popolna jezikovna in politična neodvisnost uresničljiva le v samostojni državi vseh Slovencev – in ker le-ta v 19. stoletju še ni bila mogoča, sta najpomembnejši stvarni pridobitvi taborskega obdobja premik k funkcionalni popolnosti slovenskega knjižnega jezika in spoznanje, da se mora slovenski človek izobraževati s knjigami, napisanimi v slovenskem jeziku (Jesenšek 2008b: 158).

[2] Prekmursko knjižnojezikovno izročilo je bilo dve stoletji drugi slovenski knjižni jezik (Toporišič 1992: 83, geslo: knjižnojezikovna izročila).

Klekl ml., Jožef Sakovič, Ivan Baša idr.) vedno bolj in bolj svoje narečje približevali knjižni slovenščini« (Smej 2001: 90).

To je pomenilo uvajanje slovenskega črkopisa v prekmurske tiske in »približevanje pisnemu jeziku slovenskemu«, kar je po Borovnjakovem prepričanju vodilo do združitve ogrskih Slovencev z matičnim narodom. Trubarjeva in Küzmičeva slovenščina sta se soočili, tako da je enoten slovenski knjižni jezik postal sprejemljiv za osrednje- in vzhodnoslovenski jezikovni prostor.

Petsto let po Trubarju in sto petdeset let po poenotenju slovenskega knjižnega jezika se vloge in pomena slovenskega knjižnega jezika za obstoj in uveljavitev slovenske države v novonastali evropski skupnosti, vsaj zdi se tako, premalo in preslabo zavedamo. Trubar in Küzmič sta vsak v svojem času in prostoru spregledala nemško oz. madžarsko »globalizacijo«, vprašanje pa je, zakaj se tega vse manj zavedamo danes, ko je v Evropski zvezi in svetu pritisk globalnega jezika še večji kot takrat, ko sta naša protestanta normirala slovenski jezikovni različici in ob tem aktivno usmerjala slovensko jezikovno politiko in načrtovanje.[3]

1.1 Trubar in Küzmič sta se zavedala, da je preprost in vsem uporabnikom sprejemljiv slovenski jezik pomemben za širjenje protestantskih knjig. Živost jezika je postala pomembno izhodišče njunih knjižnih različic. Če sprejemamo govor Rašice kot podlago za Trubarjevo slovenščino le kot »trop z navidezno parafrazo, ki je ne razumemo dobesedno« (Pogorelec 1984: 189), tudi Küzmičeve »prekmurščine« ne smemo razumeti preozko, tako kot so jo govorili v ravenskem narečju. Temeljno načelo obeh protestantov je bila splošna razumljivost, preseganje narečnih značilnosti v besedju, skladnji in slogu pa je njuni knjižni normi povzdignilo v urejena knjižna sestava, v t. i. duhovniška jezika (Mole 1948).

Trubar ni upošteval razlike med alpsko in panonsko slovenščino – slednje s svojim jezikovnim konceptom nikoli ni pokril, čeprav je mislil, da osrednjeslovenski jezik »tih drugih dežel ludi tudi mogo zastopiti«. Pokazalo se je, da to ne drži. Prekmurski Slovenci so sicer poznali razmere v osrednjeslovenskem prostoru, vendar Trubarjevih in Dalmatinovih knjig niso brali in uporabljali.[4] Kot nadomestni cerkveni knjižni jezik so vse do izdaj prekmurskih knjig raje kot osrednjeslovenske uporabljali kajkavske prevode, zavedajoč se, da tudi to ni »naš jezik«. Küzmič je prekmurski jezik tudi formalno ločil od hrvaškega kajkavskega in opozoril na naravno povezavo prekmurskega in osrednjeslovenskega jezika.

[3] Jožef Smej, odličen poznavalec jezikovnih in kulturni razmer v Prekmurju, opozarja na izkušnje iz preteklosti in primerja nasilno madžarizacijo slovenščine konec 19. stoletja z nekritičnim odnosom sodobne slovenske družbe do anglizacije jezika: »Nikakor ne bi bilo prav, če bi iz slovstvene zgodovine Prekmurja izbrisali skrb nekaterih duhovnikov za čistejši slovenski jezik. Njihovo prizadevanje ni brezkoristen ostanek razdobja, v katerem je Prekmurje zajel val madžarizacije, ampak je zdrav in klen opomin sodobni generaciji, ki drvi v angleščino« (Smej 2001: 89).

[4] Prim. Košičev zapis v *Starinah železnih in salajskih Slovanov*, da so kranjski kramarji poceni ponujali Trubarja in Dalmatina. Jezikovno osrednjeslovenski jezik v prvi polovici 19. stoletja še ni bil sprejemljiv za Prekmurje.

1.2 Čeprav gre za dve različici slovenskega knjižnega jezika, ju povezuje veliko podobnosti glede na to, kako in v katerih okoliščinah sta Trubar in Küzmič normirala osrednjeslovenski kranjski in vzhodnoslovenski prekmurski knjižni jezik. France Novak (2000: 214) je prvi opozoril na smiselnost take primerjave, saj gre pri obeh protestantskih piscih za »povzdig slovenščine v knjižni jezik«. To pa je delo, ki ga je bilo potrebno opraviti premišljeno, odgovorno in sistematično; opravila sta ga na podoben način in tako dobro, da se danes zdi, kot da Trubar v osredju in Küzmič na severovzhodu nista orala ledine, ampak sta imela pred seboj že ustaljeni knjižni tradiciji in izdelana ter popolna knjižna sistema. Razlike med njima seveda obstajajo, »veliko lastnosti pa je zelo podobnih, zlasti /…/ ko gre za uporabo jezika v besedilih« (Novak 2000: 214).

Trubar in Küzmič sta opravila pomembno delo. Živ ljudski jezik svojih okolij sta izbrala za osnovo in se odločila za njegovo preraščanje v urejen knjižni sestav, s tem pa sta svoji različici slovenskega jezika gradila po »naravni poti« iz ljudske osnove, tj. na način, ki ga je v 19. stoletju tudi Kopitar prepoznal za najboljšega oz. najsprejemljivejšega za osrednjeslovenski knjižni jezik (podobno tudi Košič, Borovnjak in Ivanocy za prekmurski jezikovni prostor). Trubar in Küzmič sta si glede načina oblikovanja knjižne norme zelo podobna: iskala sta že ustaljene jezikovne rešitve iz ustne, pisne in (Küzmič tudi skromne prekmurske) knjižne tradicije, jih prevzemala, prilagajala svojim potrebam in zmožnostim naslovnikov, iskala nove jezikovne rešitve in jih smiselno povezovala (Trubar bolj sinhrono – »gospod Trubarjeva kranjščina«; Küzmič bolj diahrono – »stari slovenski jezik«) v normo in predpis dveh različic slovenskega knjižnega jezika. Izhodišče za oblikovanje knjižnega jezika je bilo pri obeh enako: protestantska zahteva, da med Bogom in vernikom ne sme biti posrednika, in s tem povezano prevajanje biblije ter opravljanje verske službe v vernikom razumljivem maternem jeziku. Iz tega načela izhajajoče podobnosti, ki so oba slovenska protestanta spodbudile k »poknjiženju« ljudskega govora, so: (1) Oba sta bila protestanta in sta imela odlične stike z evropsko reformacijo: Trubar z nemškimi in švicarskimi (kalvinisti, cvinglijanci, luteranstvo) idejami 15. in 16. stoletja (Glavan 2008), Küzmič z madžarskimi (Novak 1976) in slovaškimi (Jesenšek 2000/01) v 18. stoletju. (2) Delovala sta predvsem v tujini, kjer sta pisala, prevajala in tiskala slovenske knjige – Trubar v Nemčiji (Derendingen, Urach), Küzmič na Madžarskem (Šurd, Šomod). (3) Oba sta knjižna jezika pripravljala najprej na prižnici – njuni različici izhajata iz živega govora, iz slovenske alpske in panonske pridigarske tradicije (Orožen 1996a), pri tem pa je poznal Trubar le Stiški rokopis, Küzmič pa Martjansko pesmaríco. (4) Izhajala sta iz reformatorskega koncepta, po katerem sta kot stranski produkt, pa vendar skoraj samoumevno (Rajhman 1977), nastala dva jasna koncepta knjižnega jezika. (5) Oba sta normirala svoja knjižna jezika kot zavestni nadnarečni normi, izhajajoči iz slovenske ustne obredne in pisne tradicije (Orožen 1996b); *gospod Trubarjeva kranjščina* je v 16. stoletju normirala osrednjeslovenski knjižni jezik kot nadnarečno tvorbo središčnih slovenskih narečij (z večjim deležem dolenjščine kot gorenjščine) in nastajajočega ljubljanskega govora (Jesenšek 2008a), *na stari slovenski jezik obrnjeni* Nouvi Zakon Števana Küzmiča pa je slovenski jezik na levi strani Mure povezal v urejen sestav prekmurskega knjižnega jezika, ki je imel živo govorno podstavo v, za Slovence na Ogrskem, središčnem in prestižnem ravensko-goričkem okolju (Jesenšek 1996, 2005a).

(6) Kranjščina je dobila s Trubarjem veljavo modernega osrednjeslovenskega knjižnega jezika (Rajhman 1977: 105), stari slovenski jezik Števana Küzmiča pa značaj sodobnega vzhodnoslovenskega (prekmurskega) knjižnega jezika. (7) Predhodnika Trubarjevega in Küzmičevega prevoda Nove zaveze sta katekizma in abecednika,[5] v Prekmurju verjetno tudi izgubljena Agenda Vandalica, tj. prvi slovenski obrednik iz leta 1587, ki naj bi ga natisnil Janž Mandelc (Munda Hirnök 2000: 172).

1.2.1 Pred Trubarjem in Küzmičem v osredju in na severovzhodu Slovenije ni bilo ljudi, ki bi si prizadevali za samostojen razvoj knjižne slovenščine in spodbujali rabo slovenščine ali katerega izmed slovenskih narečij v različnih funkcijskih zvrsteh jezika. Narečno razčlenjevanje slovenskega ljudskega jezika zaradi državnih meja, upravnih razmer in cerkvenih področij je odpiralo vprašanje, kako normirati knjižni jezik. Trubarjeva odločitev za osrednjeslovensko nadnarečno tvorbo gorenjščine, dolenjščine in ljubljanskega govora se je v razvoju slovenskega jezika pokazala za dobro premišljeno, stvarno in dolgoročno rešitev.

V madžarskem okolju so bili Slovenci jezikovno popolnoma odtegnjeni od osrednjega slovenskega ozemlja. Oglejska oblast nikoli ni segla čez Dravo, Mura pa je bila vse do 20. stoletja sploh ostra državno-upravna, politična, zgodovinska in geografska ločnica, ki je bila vzrok za še daljši neknjižni status slovenskega prekmurskega jezika kot v osredju. Küzmič je zato lahko šele več kot dvesto let po Trubarju tudi na levi strani Mure začel razmišljati o narodotvornosti prekmurskega knjižnega jezika, oblikovanega kot nadnarečna tvorba na osnovi ravensko-goričkih pokrajinskih jezikovnih značilnosti.

1.2.2 Trubar je z osrednjeslovenskim oz. kranjskim knjižnim jezikom združil Slovence ljubljanske škofije (Kranjce, Korošce in Štajerce), medtem ko so Slovenci, ki so bili v tržaški in graški škofiji, sicer čutili povezanost z osrednjim prostorom in jezikom, vendar so zlasti med Dravo in Muro do sredine 19. stoletja nenehno iskali še drugačne jezikovne možnosti, npr. oblikovanje knjižne norme ob prevodih Parchamerjevega katekizma, razmišljanje o jeziku v t. i. svetourbanski akademiji, graški krog z Neštajercem Primcem na čelu in Dajnkovo kratkotrajno normiranje samostojnega knjižnega jezika ter pisave med Dravo in Muro (Jesenšek 2005a, 2005b). Küzmič je ponudil knjižni jezik, ki je bil družbotvoren za vse Slovence na levi strani Mure, hkrati pa je oblikoval ob Trubarjevi še eno knjižno različico, v kateri je bilo nato v zelo kratkem času ubesedeno skoraj celotno funkcijskozvrstno področje prekmurskega jezika. Trubarjevi Kranjci in Küzmičevi prekmurski Slovenci so se združili pod skupnim imenom Slovenci, ko so v pomladi narodov in taborskem gibanju spoznali narodotvorno vlogo skupnega slovenskega jezika (Jesenšek 2008b).

[5] Slovenski jezik je knjižni status v obeh primerih dobil s protestanti: v osredju s Trubarjevima Katekizmom in Abecednikom (1550), v prekmurskem prostoru prav tako z malim katekizmom (Temlin, 1715) in abecednikom (Abecedarium Szlovenszko, 1725). Najvišji družbeni položaj sta obema knjižnima različicama zagotovila Jurij Dalmatin in Števan Küzmič s prevodom Svetega pisma (Biblija, 1584; Nouvi Zakon, 1771). (Jesenšek 2008a: 166.)

1.2.3 Trubar in Küzmič sta tudi glede pisave razmišljala podobno. Bila sta pragmatika, zavedajoč se, da ni dobro pretiravati z novostmi, zlasti ne v pisavi, ki je bila v njunih okoljih že dobro ustaljena. Trubar se zato v prvih dveh knjigah ni ukvarjal z »novim pismom«, ampak je pisavo enostavno prevzel oz. si jo je izposodil od sosedov Nemcev. Gotica je bila takrat splošno uveljavljena latinična zahodnoevropska pisava, dobro znana tudi tiskarjem, vendar pa se je glede rabe šumevcev pokazala za slovenščini neprijazno. Trubar jo je zato že leta 1555 zamenjal za slovenico (bohoričico). Enako je ravnal Küzmič – prevzel je madžarsko latinično pisavo ogrico, ki je postala prepoznaven črkopis prekmurskega knjižnega jezika, zamenjana za gajico prvič šele v Agustičevem časopisu Prijatel v sedemdesetih letih 19. stoletja (Jesenšek 2005b).

Trubar in Küzmič sta se odločila za nemški oz. madžarski črkopis. Ohranjanje neslovenskih vzorcev za pisavo sičnikov in šumevcev jima je sicer povzročalo težave, vendar sta bila prepričana, da bodo bralci sami našli pravo rešitev »po načinu in lastnostih našega jezika«. Zanašanje na »zahtevnejšega bralca« potrjuje tezo, da sta njuna knjižna jezika sicer rasla iz ljudske osnove, nikoli pa nista temeljila na narečjih, kakršni sta se govorili na Rašici ali na Goričkem.

1.2.4 Tudi do vprašanja strokovnih izrazov, tj. predvsem teoloških besed in besednih zvez sta imela podoben odnos. Bila sta zelo demokratična glede rabe germanizmov, latinizmov, kajkavizmov ali hungarizmov. Uporabljala sta jih, kadar v ljudskem besedišču nista našla slovenskih ustreznic. Izbira besedja je bila pri obeh na preizkušnji zaradi zahtevnega prevajanja svetopisemskih vsebin; oba sta morala iskati nove besede in postopoma uvajati novo protestantsko izrazje. Merilo ubeseditvene uspešnosti je bila ljudska govorica, iz nje sta črpala stopnjo in kakovost svoje izrazitve. Iz strahu, da ju preprosti slovenski bralci zaradi rabe tujk ali prevzetih besed ne bi razumeli, sta si pomagala z novotvorbami ali pa sta starim pomenom pripisovala nove. S tako higieno pri izbiranju besed pa nista pretiravala, saj so jima prav tujke, predvsem pa prevzete besede iz tujega jezika ali narečja omogočale, da njuna jezika nista bila konstrukta, ampak sta nadaljevala tradicijo živega pridigarskega izročila na Slovenskem. Njuni knjižni normi sta prav s tem dobivali značaj modernih funkcijsko razvitih jezikov.

2 To so podobnosti, vzporednice med nastajanjem *Trubarjeve kranjščine* in *Küzmičevega starega slovenskega jezika*, od tod naprej pa se srečujemo z drugačnima jezikovnima sestavoma. Razlikovalno besedje (Novak, Jakopin, Merše 1996), besedne zveze, glasovje (Merše, Jakopin, Novak 1992), oblikoslovje (Merše 2003, Orožen 1996b), skladnja in s tem povezano ubesedenje (Merše 1990) ter slog (Orožen 1996c) razkrivajo različna jezikovna koncepta, izhajajoča iz slovenske alpske in panonske tradicije (Orožen 1996a).

Trubarjev jezik se spogleduje z nekaterimi značilnimi starejšimi alpskoslovenskimi rešitvami v besedju (T: *utim zhaſu te Babiloniske iezhe*; K: *za vrejmena Babilonſzkoga ſzeljenya*; T: *ta angel tiga Goſpudi*; K: *Angyel Goſzpodnov*) in oblikoslovju (npr. rod. ed. *bugi*), praviloma pa uveljavlja knjižno normo, ki je izrazito sinhrona in predpostavlja mlajše (narečne) jezikovne prvine in stilne postopke (Orožen 1996c). Trubar je poknjižil pogovorno skladenjsko povezovanje, predvsem priredno vezljivost. Stavčne

enote v povedi (pogosto se začenja z veznikom *inu*) so naštevalno oblikoslovno povezane z veznikom *inu* ali pa so na podlagi slovnične vezljivosti družene v podredne zveze in sestavljajo zloženo poved, v kateri se izmenjavajo podredni in priredni stavčni vzorci, slednji najpogosteje kot zaporedje, protivnost ali vzročnost. Ujemalna sila (npr. osebka na povedek) in vezava (npr. predmeta na glagol) prilagajata med seboj povezane stavčne enote na način, ki določa novo skladnjo, presegajočo vzorce iz slovenskega pogovornega in tudi klišejskega obrednega jezika. Manj izkoriščena je le še skladenjska raba ločil:

Inu vſaki, kir letu muie gouorene poslusha, inu tu iſtu ne dei, ta ie glih enimu norskimu moshu, kir ie ſuio hisho ſaſidal na ta peſſik. Inu kadar ta desh pade, inu ta pouudne pride, inu ti vetri pisheio inu pehaio na to hiſho tar to doli pahneio, inu nee padez ie uelik. Inu pergudilu ſe ie, de kadar ie Ieſus letu gouoriene dokonal, ſo ſe ty ludie ſtrahom ſazhudili zhes nega vuk, Sakai on ie ſoblaſtio pridigal, inu nekar koker ty Piſſari (Trubar 1555, Mt 7,26–29).

Küzmičev jezik predpostavlja normo, ki upošteva panonsko-slovensko jezikovno tradicijo; njegova prekmurska norma je bolj enotna kot Trubarjeva kranjska, skladenjsko in oblikoslovno bolj koherentna (zapleteno zložene povedi, skladenjsko strnjanje, izraba tvornih in /izvirnoslovenskih oz. slovanskih/ trpnih konstrukcij, panonska negacija ...) ter prepoznavno manj kalkirana (nekateri besedni in skladenjski germanizmi pri Trubarju, razmeroma malo madžarskih izposojenk in kajkavskih vplivov pri Küzmiču):

I vſaki, ſteri csüje ete moje ricsi, i ne csinije, priglihavani bode kblaznomi mou'zi, ſteri je ſvojo hi'zo na pejſzek poczimprao. I doli je prisla ploha, i sli ſzo potoczke, i pihali ſzo vötrovje, i vdarili ſzo vhi'zo ono, i ſzpadnola je, i bio je ſzpadaj nye veliki. I zgoudilo ſze je, da bi ſzkoncsao Jezus ricsi ete: csüdivalo ſze je lűſztvo nad vcsenyejm nyegovim. Ar je jevcio, liki oblaſzt majoucsi; i nejj liki piſzacske. (Küzmič, Mt 7,26–29)

2.1 V 16. stoletju si je *gmajn jezik* uspešno utiral pot v družbo evropskih jezikov (Megiserjev slovar), čeprav mu je bila kot stranskemu produktu protestantizma sprva namenjena le vloga domačega jezika in neke vrste metodološkega pripomočka v cerkvi (Rajhman 1977: 13). Bohoričeva slovnica, ki je nastajala ob tiskanju Biblije, je bila še vedno pisana v jeziku humanistov, tj. v latinščini. Nemščina je takrat bila deželni jezik in je imela status, ki ga je osrednjeslovenskemu jeziku zagotovil šele Trubar, ko ga je začel postopoma uvajati za enoten obredni in cerkveni jezik evangeličanske cerkve (Kidrič 1951: 48). Njegova odločitev je bila vizionarna – prodor slovenskega jezika v cerkev in njegovo normiranje za liturgični jezik osrednjeslovenskega prostora sta napovedala »začetek nove dobe« v razvoju slovenskega jezika – jezikovnemu elementu je bil dodan še politični in ideja o narodni zavesti je začela ločevati med slovenstvom in hrvaštvom (kajkavščina), kasneje še nemškutarstvom, nemčevanjem in madžarizacijo (Rajhman 1977: 14).

2.2 Glavne razlike, ki določajo Trubarjevo in Küzmičevo različico slovenskega knjižnega jezika, so: (1) Trubarjeva knjižna norma izhaja iz slovenske alpske, Küzmičeva iz panonske jezikovne tradicije (Orožen 1996a). (2) Na Trubarjev jezik in slog je vplivala prerodno renesančna, na Küzmičev pa preporodna razsvetljenska

miselnost. (3) Trubar je Biblijo prevajal iz nemščine in latinščine, Küzmič iz grščine, poznal pa je tudi madžarske predloge (Bajzek 2005), kajkavske tiske in Dalmatina. (4) Za oba je značilno, da sta presegla odvisnost od predlog in sta zlasti skladenjsko povsem neodvisna in izvirno slovenska. (5) Trubar je prevajal bolj po duhu kot po črki (Rajhman 1986b), Küzmič pa je bolj pazil tudi na natančnost prevajanja. (6) Trubarjev jezikovni koncept je sinhrono zastavljen (Orožen, 1996č), Küzmičev pa je bolj diahron s prepoznavno arhaičnimi glasoslovnimi, oblikoslovnimi in skladenjskimi rešitvami (Jesenšek 2005b). (7) Trubar se je v osrednjeslovenskem prostoru 16. stoletja sociolingvistično srečeval z latinščino kot kulturnim jezikom in nemščino kot deželnim jezikom, slovenščini pa je moral šele izboriti in utrditi status drugega deželnega jezika in predvsem jezika v cerkvi (Rajhman 1977: 13); na Ogrskem je imela latinščina v 18. stoletju status globalnega uradovalnega jezika, madžarščina je bila prevladni in državni jezik, slovenščina pa je bila samoumevna, ker je bila pokrajinski sporazumevalni jezik med Muro in Rabo (15.000 Slovencev), kajkavščina pa njihov nadomestni jezik v cerkvi. (8) Trubar se je naslonil na mestni govor Ljubljane, ki je takrat imela približno 4.000 prebivalcev (Pogorelec 1986: 197), v Prekmurju pa v Küzmičevem času ni bilo mest niti meščanov (Norčič 2000). (9) Trubar je bil jezikovno združevalen, razumljiv je želel biti čim več Slovencem, Küzmič pa je bil zavestno razlikovalen (do kajkavščine in osrednjeslovenskega jezika), verjetno z mislijo o samostojnem knjižnem jeziku po vzoru bernolakovcev na Slovaškem (Jesenšek 2005a). (10) Trubar je prepoznal kranjsko narečje za naravno vez med Slovenci v osredju, ni pa upošteval severovzhodnega slovenskega prostora. Küzmič je za prekmurske Slovence po Trubarjevem vzoru ponudil ravensko-goričko nadnarečno osnovo kot združevalno jezikovno vez, vzhodnoštajerska jezikovna različica Petra Dajnka pa je bila v prvi polovici 19. stoletja vmesna stopnja, neke vrste most med osrednjeslovenskim in prekmurskim knjižnim jezikom, za lažje približevanje in poenotenje obeh slovenskih knjižnih različic. (11) Trubar je moral v veliki meri sproti, na novo oblikovati besedje svojega besedila, zlasti terminologijo, in tvoriti, iskati nove izraze. Pri tem je ustvarjal besedje za osrednjeslovenski prevod Biblije, ki je zdržalo vse do 20. stoletja (Breznik 1986), saj je s svojim *gmajn jezikom* uspešno sledil Lutrovi zahtevi po čim širši razumljivosti (Rigler 1968: 73–74, 231). Küzmič v Prekmurju ni več oral ledine. Izgubljena Agenda Vandalica (Šebjanič 1971: 160) in obsežna Martjanska pesmarica (Novak 1997) sta jezikovno omogočali veliko več kot socialno- in funkcijskozvrstno skromni Stiški rokopis, več kot dvestoletna časovna razlika med Küzmičem in Trubarjem pa je v razvoju slovenskega jezika napravila velike premike, ki so Küzmiču omogočali drugačno izrazno sposobnost, predvsem kakovostnejšo stopnjo izrazitve.

3 Posebnost protestantizma v Prekmurju je bila, da je zemljiška gospoda morala bolj upoštevati kmečko prebivalstvo, ker meščanstva tam ni bilo oz. ga je bilo zelo malo, tako da ni moglo odločilno podpirati protestantizma kot v osredju. Pri oblikovanju prekmurske knjižne norme so bila pomembna vaška naselja s trškimi pravicami do tedenskih sejmov, trgovsko-obrtniška dejavnost in petdeset mlinov na Muri (Norčič 2000: 48–50), kar je ob rednih tedenskih stikih med ljudmi iz različnih narečnih prostorov imelo podobno vlogo kot ljubljanska mestna govorica. Kljub tej pomembni razliki

sta se oba slovenska protestanta pri oblikovanju knjižnih norm naslonila na enako, tj. ustno izročilo osrednjeslovenskega alpskega in vzhodnoslovenskega panonskega jezikovnega prostora.

Trubarjev koncept osrednjeslovenskega jezika se je izkazal za premišljeno predstavo o tem, kakšen naj bo razvoj slovenskega jezika. Küzmič je njegovi usmeritvi sledil, vendar pa je bil v jezikovnem pogledu povsem neodvisen in zavestno razlikovalen od Trubarjeve kranjščine. Seveda je tudi pri njem šlo za značilno slovensko protestantsko držo, za nekakšno trubarjansko tradicijo, ki je zahtevala slovenski knjižni jezik, oblikovan iz živega ljudskega govora in nadnarečnih jezikovnih prvin, to pa je tudi v Prekmurju in Porabju spodbudilo prebujanje slovenske narodne zavesti, ki je ostro ločila med panonsko slovenščino in kajkavščino, kasneje pa je kljubovala tudi nasilni madžarizaciji.

Trubarjeva in Küzmičeva slovenščina nista bili sprejemljivi za celoten slovenski jezikovni prostor; delovali sta »lokalno«, tj. osrednjeslovensko kranjsko in vzhodnoslovensko prekmursko, spodbujali pa sta prizadevanja, ki so sredi 19. stoletja omogočila oblikovanje t. i. novoslovenščine in poenotenje slovenskega knjižnega jezika.

Literatura

Kozma Ahačič, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, (Zbirka Linguistica et philologica 18).

Marija Bajzek, 2005: Madžarske izposojenke v Küzmičevem prevodu Novega zakona. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika.* Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 32). 436–448.

Anton Breznik, 1982: Literarna tradicija v evangelijih in listih. *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.

Mihael Glavan, 2008: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Josip Gruden, 1914: Starine železnih in salajskih Slovenov. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. *Časopis za zgodovino in narodopisje.* Maribor. 117.

Marko Jesenšek, 1996: Borko in vprašanje prekmurskega jezika. *Borkov zbornik*. Maribor: Slavistično društvo. 113–126.

– – 2000/01: Stične točke pri oblikovanju slovaškega in prekmurskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 46/7–8. 297–303.

– – 2005a: Nastanek in razvoj prekmurskega jezika. *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor.* Maribor: Slavistično društvo (Zora 33).

– – 2005b: The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area: the history of the Slovene language. Kraków: Universitas.

– – 2008a: Borovnjak in prekmurski knjižni jezik. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Zora 55). 166–179.

– – 2008b: Slovenski jezik od malonedeljske besede do ljutomerskega tabora. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79 – Nova vrsta 44. Maribor. 145–159.

France Kidrič, 1951: *Primož Trubar*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod v Ljubljani.

Majda Merše, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze. *Razprave* XIII. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 163–179.

– – 2003: Glagolski vid v stari knjižni prekmurščini in v osrednjem knjižnem jeziku. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 140–157.

– – 2006: Trubar v Škrabčevem jezikoslovju. *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 49–69.

Majda Merše, Franc Jakopin, France Novak, 1992: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *SR* 40/4. 321–340.

Majda Merše, Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Jožica Narat, France Novak, Francka Premk, 2006: Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderst. Jože Krašovec (ur.), Majda Merše (ur.), Hans Rothe (ur.). *Matthäus-Evangelium (1555). Paulus, Römerbrief (1560). Paulus-Briefe (1561, 1567). Psalter (1566). Neues Testament (1581–1582). Pentateuch (1578). Proverbia (1580)*. Paderborn [etc.]: F. Schöningh, bd. 3,2: Kommentare, (Biblia Slavica, Ser. 4, Südslavische Bibeln, Bd. 3). 99–325.

Marian Mole, 1948: Z historii prasłowiańskiego ě w słoweńskim. *Rozcnik Slawistyczny* 16. 24–27.

Katalin Munda Hirnök, 2000: Protireformacija v Porabju do konca 17 stoletja. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 169–176.

Oto Norčič, 2000: Družbeno-ekonomski vidiki protestantskega gibanja in protireformacije v Prekmurju. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 43–56.

France Novak, Franc Jakopin, Majda Merše, 1996: Karakteristika besedišča slovenskih protestantov. *III. Trubarjev zbornik: ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 293–307.

France Novak, 2000: Vloga protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 213–229.

Vilko Novak, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva.* Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

– – 1997: *Martjanska pesmarica.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC**.**

Martina Orožen, 1996a: Molitveni obrazci starejših obdobij v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 80–112.

– – 1996b: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

– – 1996c: Stilni problemi Trubarjevega jezika. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 130–147.

– – 1996č: Trubarjev jezikovni nazor in njegov knjižni sistem v obrednih besedilih. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 114–129.

Breda Pogorelec, 1984: Novi pogledi na slovenski knjižni jezik. *Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih.* Wien: Institut für Slawistik der Universität Wien, (Wiener slawistischer Almanach. Sonderband, 13). 181–208.

Breda Pogorelec (ur.), 1986: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja 6).

Jože Rajhman, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav.* Ljubljana: Partizanska knjiga.

– – 1986a: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
– – 1986b: *Trubarjev svet.* Trst: Založništvo tržaškega tiska.
Jakob Rigler, 1965: Osnove Trubarjevega jezika. *JiS* 10, št. 6/7. 161–172.
– – 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
Jožef Smej, 2001: Skrb dekana Vendela Ratkoviča in dekanijske komisije za čistejši jezik v Malem katekizmusu Mikloša Luttarja iz leta 1888. *SR* 49, št. 1/2. 85–93.
Franc Šebjanič, 1971: Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do 18. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 42*,* Maribor. 159–164.
Ivan Škafar, 2004: Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomen prekmurskega tiska v XX. stoletju. *Ivanu Škafarju v spomin. Ob 20-letnici smrti duhovnika in zgodovinarja***.** Maribor: Postulatura.
Jože Toporišič, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba v Ljubljani.
Anton Trstenjak, 2006: *Slovenci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica*. Maribor: Pokrajinski arhiv.

Summary

In the 18th century Števan Küzmič put the standard language of Prekmurje into norm under the example of Primož Trubar and the latter's work with 16th-century Carniolan language. Both were the first who tried to shape a form of standard Slovenian that would transcend the dialectal plane but would at the same time be based on Slovenian oral, written and ceremonial tradition. Both of them also had to select an appropriate writing system for the "new" standard language. Trubar's Carniolan language was an above-dialectal formation of central Slovenian dialects (with slightly more dialects from Dolenjska and Gorenjska) and the then forming language of Ljubljana. In contrast the language of Števan Küzmič (*Nouvi Zakon*) was based on the languages of eastern Slovenia.

The Slovenian languages of Trubar and Küzmič exhibit differences and reveal two different linguistic concepts, originating from the tradition of Slovenian alpine and Pannonian territories. Trubar's Slovenian as a rule enforces the synchronic form of standard language, which favours younger (dialectal) linguistic features and stylistic procedures. Trubar put spoken syntactical connections, mostly coordination, into norm. Clauses in a sentence are strung in an enumerative morphological connection with the conjunction *inu*, or are on the basis of grammatical coordination joined into subordinate units and make for a compound sentence in which subordinating and coordinating sentence patterns intertwine, the latter usually as a consecutive, adversative or causal coordination. The agreement (e.g. between the subject and the predicator) and coordination adapt sentences between the two of them in such a way which defines new syntax, transcending the patterns of Slovenian colloquial or cliché ceremonial language, though syntactical use of punctuation could still be explored further.

Küzmič's Slovenian adopts an extremely diachronic norm and takes the Pannonian-Slovenian linguistic tradition into consideration. His Slovenian is more uniform than Trubar's Carniolan Slovenian; in terms of syntax and morphology it is more coherent and there are less direct translations (there are some verbal and syntax germanizations in Trubar's Slovenian, whereas with Küzmič there are relatively few Hungarian loan words and Kajkav Croatian influences).

The norms of Trubar and Küzmič were not, however, acceptable for all Slovenians; they were of a more local predisposition, providing all the while the necessary impetus for a gradual standardisation of the Slovenian language in mid 19th century out of which the so-called »New Slovenian« arose.